

МАДЭЛІ СЕМАНТЫЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ ДЗЕЯСЛОВАЎ
ПРАЦЭСУ МЫСЛЕННЯ І ПАЗНАННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

MODELS OF SEMANTIC DERIVATION OF VERBS OF THE PROCESS
OF THINKING AND KNOWLEDGE IN THE BELARUSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

В. А. Мусіенка,
аспірант кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі,
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
Мінск, Рэспубліка Беларусь

V. Musiyenka,
Postgraduate student of the Department of Linguistics and Linguodidactics,
Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Minsk, Republic of Belarus

У артыкуле разглядаюцца дзеяслоўныя намінацыі працэсу мыслення і пазнання, характарызуюцца асноўныя семантычныя мадэлі ўтварэння другасных ментальных лексіка-семантычных варыянтаў у беларускай і англійскай мовах. Выяўляецца характар суаднесенасці ментальнай семантыкі ў дзеяслоўных адзінках разглядаемых моў, устанаўліваюцца групы тоеснай, часткова эквівалентнай і безэквівалентнай сэнсавай суаднесенасці.

The article considers the verbal nominations of the process of thinking and cognition, characterizes the main semantic models of the formation of secondary mental lexical and semantic variants in the Belarusian and English languages. The nature of the correlation of mental semantics in the verb units of the considered languages is revealed, the groups of identical, partially equivalent and non-equivalent semantic correlation are established.

Ключавыя словы: дзеяслоў, метафара, другасная намінацыя, семантыка, беларуская мова, англійская мова.

Keywords: verb, metaphor, secondary nomination, semantics, English, Belarusian.

У ходзе свайго развіцця чалавек спазнае навакольны свет, фарміруе новыя паняцці, называе рэчы і з’явы, усталёўвае паміж імі сувязі і ўзаемасувязі. Усё гэта заснавана на працэсе мыслення, якое набывае слоўную абалонку. Мова – гэта не проста граматычныя канструкцыі і словы, гэта і нейкае адчуванне чалавекам свету і сябе ў ім. Па выніках такой разумовай дзейнасці і ўзнікае намінацыя як разумовая актыўнасць і навуковы кірунак.

Вядомыя мовазнаўцы Г. А. Уфімцава, Э. С. Азнаурава, А. С. Кубракова, В. М. Тэлія і іншыя сцвярджаюць, што першасная намінацыя магчымая толькі тады, калі з’яўляецца магчыма з дапамогай нейкага элемента мовы прадставіць у свядомасці прадмет у прасторы [1–4]. Пры першаснай намінацыі моўная форма выкарыстоўваецца ў сваёй першаснай функцыі для абазначэння дадзенага аб’екта ў дадзеных умовах [5, с. 7].

Што ж тычыцца другаснай намінацыі, то маецца на ўвазе выкарыстанне ўжо наяўных намінацыйных сродкаў мовы ў новай (другаснай) для іх функцыі называння, а менавіта прымяненне «старых» слоўных знакаў (лексем і словазлучэнняў) для абазначэння новых сэнсаў і рэалій.

Усе дзеясловы групы «працэс мыслення» аб’ядноўваюцца вакол ядзерных лексічных адзінак *думаць / think*, якія выражаюць значэнне мыслення найбольш абагульнена, семантычна не дэталізуючы гэты працэс. У гэтую групу ўвайшлі 9 пар дзеяслоўных намінацый, з якіх у чатырох парах (*абсмактаць* і англ. *suck*, *вінасіць* і англ. *carry*, *корпацца* і англ. *rummage*, *круціцца* і англ. *rotate*) назіраецца семантычная асіметрыя – другасныя ментальныя ЛСВ засведчаны толькі ў беларускай мове. Ментальны змест беларускіх дзеясловаў адзначаецца наступнымі маркерамі: ‘пасмактаць з усіх бакоў, па ўсёй паверхні’ → ‘усебакова, да драбніц вывучыць, абдумаць, апрацаваць’, ‘перанесці за некалькі прыёмаў усё, поўнацю’ → ‘абдумаць да поўнай яснасці, закончанасці’, ‘капацца ў чым-небудзь рыхлым, сыпкім’ → ‘вельмі дэтальна аналізаваць што-небудзь, абдумаць што-небудзь, разбірацца ў чым-небудзь’, ‘рухацца па кругу або паварочвацца вакол сваёй восі; вярцецца’ → ‘пастаянна вяртацца да аднаго і таго ж (у размове, думках)’: *Ведае, што цацкаюцца з ім, пакуль патрэбен, пакуль не абсмокчуць дарэшты* (У. Карпаў); *Творчая ідэя мусіла даспець, трэба было яе вінасіць у сэрцы* (К. Акула); *Корпа-*

юцца ва ўспамінах, перасейваюць у памяці даўно пражытыя гады (М. Лынькоў); **Увесь час круцілася думка, што трэба да кагосьці звярнуцца** (В. Быкаў).

Астатнія 5 дзеяслоўных адзінак беларускай і англійскай моў знаходзяцца ў адносінах пэўнай суаднесенасці (як правіла, тоеснай эквівалентнасці), і другасныя ЛСВ развіліся па наступных мадэлях:

1) бел. *узвaжыць* ‘вызначыць вагу, цяжар каго-, чаго-небудзь’ → ‘абдумаць, ацаніць што-небудзь’, англ. *weigh* ‘find out how heavy (someone or something) is, typically using scales’ – ‘вызначыць вагу (каго-, чаго-небудзь), звычайна з дапамогай вагаў’ → ‘to consider something carefully’ – ‘уважліва абдумаць нешта’: *Падумай... Узвaж усе даныя за і супроць...* (Ц. Гартны); *You must weigh up the pros and cons – Вы павінны ўзвaжыць усе за і супраць; She weighed up all the evidence – Яна ўзвaжыла ўсе доказы;*

2) бел. *данесці* ‘несучы, даставіць да якога-небудзь месца’ → ‘давесці да свядомасці, зрабіць даступным, зразумелым’, англ. *carry* ‘support and move (someone or something) from one place to another’ – ‘прытрымліваючы перамясціць (каго-, што-небудзь) з аднаго месца ў іншае’ → ‘to persuade people to accept your argument’ – ‘данесці да свядомасці аргумент’: *Паэтычнае слова дапамагала пісьменніку данесці да чытача сваё захапленне жыццём* (А. Адамовіч); *She nodded in agreement, and he saw he had carried his point – Яна кіўнула ў знак згоды, і ён убачыў, што данёс сваё меркаванне;*

3) бел. *гадаваць* ‘даглядаючы, выхоўваючы, забяспечваць рост, развіццё каго-небудзь’ → ‘абдумаваць у дэталях, выношваць (думку, план і падобнае)’, англ. *nurture* ‘care for and encourage the growth or development of’ – ‘клапаціцца аб кім-небудзь і стымуляваць рост або развіццё’ → ‘to have an idea, a plan, etc.’ – ‘выношваць ідэю, план і г. д.’: *Тыя мары аб таварыстве, дружбе, якія гадую я ў сэрцы* (М. Зарэцкі); *She secretly nurtured a hope of becoming famous – Яна таемна гадвала надзею праславіцца; He had long nurtured a deep hatred of his brother – Ён даўно гадваў глыбокую нянавісць да брата;*

4) бел. *капаць* ‘капаючы, разграбаючы, рыцца ў чым-небудзь рыхлым, сыпкім’ → ‘дэталёва, па дробязях аналізаваць, абдумаваць што-небудзь, унікаць што-небудзь’, англ. *delve* ‘reach inside a receptacle and search for something’ – ‘залезці ўнутр ёмістасці і шукаць што-небудзь’ → ‘try to discover new information about it’ – ‘аналізаваць, унікаць у інфармацыю’: *Хворы, капаюся ў мінулым, падводжу ўбогія рахункі*. (М. Гарэцкі); *Tormented by her ignorance, Jenny delves into her mother's past – Замучаная сваім невуцтвам, Джэні капаецца ў мінулым маці;*

5) бел. *кружыцца* ‘паварочвацца вакол сваёй восі, рухацца па кругу; круціцца, вярцецца’ → ‘пастаянна

вяртацца да адной і той жа тэмы, прадмета, думкі і падобнае’, англ. *whirl* ‘move or cause to move rapidly around and around’ – рухацца або прымушаць хутка рухацца вакол і вакол’ → ‘feel confused and excited and cannot think clearly’ – ‘пастаянна вяртацца да адной і той жа думкі, няясна думаць’: *У гэтым імклівым лёце ўвесь час не адступалі, кружыліся думкі* (І. Мележ); *Kate made her way back to the office, her mind whirling – Кейт вярнулася ў офіс, яе думкі кружыліся; So many thoughts whirled around in her mind – Столькі думак кружылася ў яе галаве.*

Ядром лексіка-семантычнай групы дзеясловаў пазнання з’яўляюцца дзеясловы *ведаць / know*, у якіх адлюстроўваецца працэс пазнання навакольнай рэчаіснасці на аснове глыбокіх мысліцельных працэсаў. Астатнія другасныя значэнні разглядаемых дзеясловаў дэталізуюць і ўдакладняюць працэс пазнання. Гэты дзеяслоў характарызуецца шырокай семантычнай парадыгмай і ўключае ‘знаць што-небудзь, мець уяўленне пра што-небудзь’, ‘мець веды, навыкі, умець рабіць што-небудзь’, ‘усведамляць, уяўляць; разумець’, ‘перажываць, адчуваць; мець справу’, ‘знацца, знаць, памятаць, не забываць’. Англійскі адпаведнік уключае ‘to have information in your mind as a result of experience or because you have learned or been told it’ – ‘мець інфармацыю ў сваім розуме ў выніку вопыту або таму, што вы даведаліся або вам казалі гэта’, ‘to realize, understand or be aware of something’ – ‘усведамляць, разумець або ўсведамляць што-небудзь’, ‘to think that somebody/something is a particular type of person or thing or has particular characteristics’ – ‘думаць, што хто-, што-небудзь з’яўляецца пэўным тыпам асобы ці рэчы або мае пэўныя характарыстыкі’, ‘to be able to recognize somebody/something’ – ‘быць у стане распазнаваць каго-/што-небудзь’.

Групу дзеясловаў акрэсленай інварыянтнай семантыкі складаюць 10 суадносных адзінак беларускай і англійскай моў. З іх шэсць пар дзеясловаў з’яўляюцца семантычнымі карэлятамі з больш-менш тоеснай семантыкай: *вынюхаць / sniff out; данюхацца / smell out; разнюхаць / sniff about; унюхаць / nose out; дабрацца / get; скаштаваць / taste, experience*. З шасці семантычна эквівалентных дзеясловаў чатыры беларускія словы з’яўляюцца аднакарэннымі, і другасныя ЛСВ утварыліся прыкладна па адных і тых жа тыповых семантычных мадэлях:

1) бел. *вынюхаць* ‘знайсці па паху’ → ‘вызнаць, выведаць; высачыць’, англ. *sniff out* ‘recognize or detect by smelling’ – ‘распазнаць або выявіць па паху’ → ‘to reveal or expose someone or something through some form of investigation’ – ‘раскрыць або выкрыць, выведаць’: *Каб усё высачыў, вынюхаў* (Л. Дайнека); *Усё ён вынюхаў у вёсцы* (А. Якімовіч); *Our lead*

investigative journalist **sniffed out** the politician leaking information to foreign intelligence agents – *Наша вядучая журналістка па расследаваннях **вынюхала**, што гэты палітык перадаў інфармацыю агентам замежных спецслужбаў*;

2) бел. *данюхацца* ‘празмерна доўга, часта нюхаючы, дайсці да непрыемных вынікаў’ → ‘дазнацца, разведаць пра што-небудзь якім-небудзь непрыстойным спосабам’, англ. *smell out* ‘recognize or detect by smelling’ – ‘распазнаць або выявіць па паху’ → ‘to uncover or expose someone or something through some form of investigation’ – ‘раскрыць або выкрыць, дазнацца’: *Ці не **данюхаўся** панскі гіцаль, што я тут* (З. Бядуля); *If the company is up to anything fishy, the auditor will **smell it out*** – *Калі кампанія задумае нешта кепскае, аўдытар да гэтага **данюхаецца***;

3) бел. *разнюхаць* ‘распазнаць нюхам (пра жывёл)’ → ‘даведацца пра што-небудзь тайком’, англ. *sniff about* ‘to locate someone or something using one’s sense of smell’ – ‘вызначыць месцазнаходжанне каго-небудзь або чаго-небудзь з дапамогай нюху’ → ‘to investigate, search through, or inquire impertinently’ – ‘даследаваць, шукаць або нахабна распытваць’: *Калі вам трэба ведаць, я скокну, **разнюхаю** і сюды назад!* (У. Галубок); *Please tell me that the cops won’t find any incriminating evidence if they start **sniffing about** your office* – *Скажыце, калі ласка, што паліцыянты не знойдуць ніякіх выкрывальных доказаў, калі пачнуць **разнюхваць** у вашым офісе*; *Sarah’s been sniffing about, lately* – *I think she’s starting to suspect me* – *Апошнім часам Сара нешта **разнюхае*** – *мне здаецца, яна пачынае мяне падазраваць*. Паказальна, што дзеяслоў *разнюхаць* у беларускай мове – ‘даведацца пра што-небудзь тайком’, *sniff about* у англійскай – ‘даведацца пра што-небудзь нахабным чынам’;

4) бел. *унюхаць* ‘выявіць, адшукаць каго-, што-небудзь па паху; знюхаць’ → ‘непрыкметна даведацца пра каго-, што-небудзь, высачыць каго-, што-небудзь’, англ. *nose out* ‘to perceive or detect someone or something by smelling’ – ‘успрыняць або выявіць каго-, што-небудзь па паху’ → ‘to discover by cunning or persistence’ – ‘выявіць, выведаць хітрасцю або настойлівасцю’: *Калі Балаховіч, **анаршывеўшы** на скупых харчах польскай разведкі, пацягнуў носам, і, **унюхаўшы** магчымасць парабавыць, рынуўся ў Іспанію на дапамогу франкістам* (М. Лужанін); *The reporter managed to **nose out** a few facts* – *Карэспандэнту ўдалося **ўнюхаць** некалькі фактаў*.

Астатнія дзве семантычна тоесныя лексічныя адзінкі ў сваіх першасных значэннях выражаюць прасторавыя і кулінарна-смакавыя характарыстыкі:

1) бел. *дабрацца* ‘марудна або з цяжкасцю дасягнуць якога-небудзь месца’ → ‘прыкладаючы намаганні, дасягнуць разумення чаго-небудзь’, англ.

get ‘to move to or from a particular place or in a particular direction, sometimes with difficulty’ – ‘рухацца ў або з пэўнага месца або ў пэўным кірунку, часам з цяжкасцю’ → ‘to understand somebody/something’ – ‘зразумець каго- / што-небудзь’: *Ён **наспрабуе сам дабрацца да ісціны***. (У. Шыцік); *I don’t **get** you* – *Я да цябе не дабіраюся* [= я цябе не разумею]; *She didn’t **get** the joke* – *Яна не дабралася да жарту* [= яна не зразумела гэты жарт]; *I **get** the message* – *you don’t want me to come* – *Я дабіраюся да твайго пасылу* [= я разумею твой пасыл] – *ты не жадаеш, каб я прыходзіў*;

2) бел. *скаштаваць* ‘пакаштаваць, папрабаваць на смак’ → ‘зведаць, зазнаць, адчуць на сабе’, англ. *taste* ‘perceive or experience the flavor of’ – ‘паспытаць водар’, → ‘to have a short experience of something, especially something that you want more of’ – ‘зведаць, зазнаць, адчуць на сабе’: *А калі пан Альберт па смерці свайго бацькі ў маёнтку заўладарыў, усе мы гора **скаштавалі***. (С. Кавалёў); *He had **tasted** freedom only to lose it again* – *Ён **скаштаваў*** [= адчуў смак] *свабоды, толькі каб страціць яе зноў*.

Да ліку семантычна безэквівалентных адносяцца другасныя ментальныя намінацыі ў трох дзеясловах: *palpate* (бел. *абмацаць*), *fish out* (бел. *вывудзіць*), *bite through* (бел. *раскусіць*). У англійскай мове ў гэтых дзеясловах другасныя ментальныя ЛСВ не выяўлены і яны ўжываюцца ў сваіх першасных ЛСВ: *palpate* ‘examine (a part of the body) by touch, especially for medical purposes’ – ‘аглядаць (частку цела) навоабмацак, асабліва ў медыцынскіх мэтах’ → □, *fish out* ‘to pull someone or something from a body or container of water, as if by fishing’ – ‘выцягваць каго-, што-небудзь з ёмістасці з вадой пры дапамозе вуды’ → □, *bite through* ‘use the teeth to cut into or through something’ – ‘выкарыстоўваць зубы, каб пранікнуць скрозь што-небудзь’ → □.

Беларускія адпаведнікі актыўна папоўнілі ментальны семантычны корпус за кошт утварэння другасных ЛСВ па наступных мадэлях:

абмацаць ‘*пакратаць што-небудзь, дакрануцца да чаго-небудзь*’ → ‘высачыць, выведаць’, *вывудзіць* ‘злавіць на вуду, спінінг’ → ‘выведаць, здабыць што-небудзь хітрыкамі, падманам’, *раскусіць* ‘кусаючы, раздзяліць на часткі’ → ‘распазнаць, добра ўведаць’: *Тут стрэльбы нашы ў галовах – Пяціцю патронамі набіты, Каб не было часамі швах, Калі **абмацаюць** бандыты* (К. Крапіва); *Нічога новага, цікавага **вывудзіць** з даўно пройдзенага і неаднойчы паўторанага не спадзявалася* (Т. Бондар); *Астаповіч ніяк не можа **раскусіць** Блецьку, лічыць яго нават дабрадзеям, дзякуе яму* (І. Мележ).

Змястоўнай адпаведнасці не маюць карэляты дзеясловаў *зандзіраваць* і *probe*. У беларускай мове *зандзіраваць* ‘даследаваць пры дапамозе зонда’

ўключаецца ў лік монасемічных нементальных адзінак. У англійскім адпаведніку *probe* зафіксаваны другасны ментальны ЛСВ ‘physically explore or examine (something) with the hands or an instrument’ – ‘фізічна даследаваць (што-небудзь) рукамі або інструментам’ → ‘to ask questions in order to find out secret or hidden information’ – ‘задаваць пытанні, каб выведаць сакрэтную або схаваную інфармацыю’: ‘Then what happened?’ he **probed** – «А што тады здарылася?» – **зандзіраваў ён**; He didn't like the media **probing** into his past – Яму не падабалася, што СМІ **зандзіруюць яго мінулае**.

Такім чынам, дзеясловы працэсу мыслення і пазнання ў беларускай і англійскай мовах утвараюць дзве семантычныя групы, лексічныя адзінкі якіх прадэманстравалі розныя кірункі сэнсавага развіцця. З дзесяці пар дзеясловаў першай групы ў чатырох парах засведчана семантычная безэквівалентнасць,

пры якой другасныя ментальныя ЛСВ развіліся толькі ў беларускай мове. Астатнія пяць суадносных пар знаходзяцца ў адносінах практычна тоеснай семантычнай эквівалентнасці, калі па пэўных семантычных мадэлях утварыліся другасныя ментальныя ЛСВ як у беларускай, так і англійскай мове. З дзесяці пар групы працэсу пазнання ў шасці дзеясловах другасныя ментальныя ЛСВ утварыліся і ў беларускай, і ў англійскай мове. Да ліку безэквівалентных адносяцца тры мнагазначныя беларускія дзеясловы *абмацаць, вывудзіць, раскусіць*, якія актыўна ўключыліся ў працэс семантычнай дэрывацыі і ўтварылі другасныя ментальныя ЛСВ (у англійскіх адпаведніках другасныя ЛСВ не выяўлены). Групу безэквівалентных намінацый папоўніў англійскі дзеяслоў *probe*, у сэнсавай структуры якога зафіксаваны другасны ментальны ЛСВ (беларускі адпаведнік з’яўляецца монасемічным).

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Азнаурова, Э. С. Аспекты семантического высказывания и текста / Э. С. Азнаурова. – Ташкент : ТашГУ, 1987. – 128 с.
2. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
4. Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А. А. Уфимцева. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 88 с.
5. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева [и др.] // Языковая номинация (общие вопросы). – М. : Наука, 1997. – С. 7–19.

Дата падачы артыкула: 26.01.2022